

دانشگاه آزاد اسلامی
واحد تهران مرکزی
دانشکده ادبیات و علوم انسانی
گروه تاریخ و باستان شناسی
پایان نامه برای دریافت کارشناسی ارشد (M.A)
گرایش: دوره اسلامی

عنوان:

مطالعات باستان شناسی دوره عرب-ساسانی شهر همیشه

استاد راهنما:
دکتر محمد مرتضایی

استاد مشاور:
دکتر غلامرضا کرمان

پژوهشگر:
حمید عمرانی رکاوندی
تابستان ۱۳۸۹

تقدیم به:

اعضای محترم هیات مشترک ایران و بریتانیا
در پژوهش میدانی دیوار بزرگ گرگان، شهر و دیوار تاریخی همیشه

تشکر و قدردانی:

شناخت رازهای نهفته تاریخ زندگی بشر و آگاهی از ظرفیت های علمی، فرهنگی و هنری مردمانی که در پهنه جغرافیایی این سرزمین می زیسته اند از جایگاه ارزشمندی برخوردار است. تلاش در راه تولید علم و شناخت رویدادهای ادوار مختلف از دوران باستان تا عصر حاضر همیشه مورد توجه و ستودنی و چراغی روشن فرا روی آیندگان خواهد بود. بنابه وظیفه علمی و رعایت اخلاق در باستان شناسی از صمیم قلب از اعضای هیات مشترک ایران و بریتانیا در پژوهش میدانی دیوار بزرگ گرگان و شهر و دیوار تاریخی تمیشه و همکاران و دوستان گرامی علی الخصوص آقای «قربانعلی عباسی» که گام به گام در تمام مراحل نگارش و تدوین پایان نامه یار و همراه و مشوق اینجانب بوده اند، کمال تشکر و امتنان را دارم.

بسمه تعالی
تعهد نامه اصالت پایان نامه کارشناسی ارشد

اینجانب «حمید عمرانی رکاوندی» دانشجوی کارشناسی ارشد رشته «باستان شناسی» به شماره دانشجویی: ۸۶۰۰۱۰۹۶۳۰۰ اعلام می‌نمایم که کلیه مطالب مندرج در این پایان نامه با عنوان: «مطالعات باستان شناسی دوره عرب-ساسانی شهر همیشه» حاصل کار پژوهشی خود بوده و چنانچه دستاوردهای پژوهشی دیگران را مورد استفاده قرار داده باشم، طبق ضوابط و رویه های جاری، آن را ارجاع داده و در فهرست منابع و مأخذ ذکر نموده ام، علاوه بر آن تاکید می‌نمایم که این پایان نامه قبلاً برای احراز هیچ مدرک هم سطح، پایین تر یا بالاتر ارائه نشده و چنانچه در هر زمان خلاف آن ثابت شود، بدین وسیله متعهد می‌شود، در صورت ابطال مدرک تحصیلی ام توسط دانشگاه، بدون کوچکترین اعتراض آن را بپذیرم.

حمید عمرانی رکاوندی

۸۹/۶/۱۷

بسمه تعالی

در تاریخ: ۸۹/۶/۱۷

دانشجوی کارشناسی ارشد آقای حمید عمرانی رکاوندی از پایان نامه خود دفاع نموده

و با نمره ۱۹/۵ به حروف نوزده و نیم و با درجه

عالی مورد تصویب قرار گرفت.

امضاء استاد راهنما

بسمه تعالی
 دانشکده ادبیات و علوم انسانی
 (این چکیده به منظور چاپ در پژوهش نامه دانشگاه تهیه شده است)

نام واحد دانشگاهی: تهران مرکزی	کد واحد: ۱۰۱	کد شناسایی پایان نامه: ۱۰۱۲۱۱۰۸۸۷۲۰۰۸
عنوان پایان نامه: مطالعات باستان شناسی دوره عرب-ساسانی شهر همیشه		
نام و نام خانوادگی دانشجو: حمید عمرانی رکاوندی	شماره دانشجویی: ۸۶۰۰۱۰۹۶۳۰۰	تاریخ شروع پایان نامه: ۱۳۸۸/۴/۲۵
رشته تحصیلی: باستان شناسی	استاد راهنما: دکتر محمد مرتضایی	تاریخ اتمام پایان نامه: ۱۳۸۹/۶/۱۷
استاد مشاور: دکتر غلامرضا کرمان	آدرس و شماره تلفن: گرگان-خیابان امام-کوچه آفتاب پانزدهم-مجموعه شیرنگی. ۰۱۷۱۲۲۲۷۲۳۰	
<p>چکیده پایان نامه (شامل خلاصه، اهداف، روش های اجرا و نتایج به دست آمده):</p> <p>دشت گرگان در شرق و جنوب شرقی دریای مازندران یکی از مناطق مهم باستان شناختی از دوره پیش و پس از اسلام است. ویرانه های شهر تاریخی همیشه در نزدیکی آبادی سرکلته، مرکز دهستان چهار کوه، در یازده کیلومتری جنوب غربی شهر کردکوی در غرب استان گلستان و جنوب خلیج گرگان واقع شده است. بر اساس مستندات تاریخی خسرو اول انوشیروان (۷۹-۵۳۱م) از این محل بازدید و در آنجا پذیرایی شده است و از این رو دستور داد که این شهر را توسعه دهند. در منابع سده های اولیه اسلام به نام های طمیس، طمیس، طمیشه، طمیس و همیشه نام آورده شده است. نخستین پژوهش های باستان شناسی در محدوده همیشه، مربوط به سال ۱۳۴۳ ه.ش است که گروه بریتانیایی طی حفر ۳ گمانه آزمایشی بقایای از معماری دیوار و خندق شهر را مورد مطالعه قرار داد و نقشه ای از محدوده اصلی شهر تاریخی همیشه تهیه نمودند. در سال ۱۳۸۱ ه.ش گروه ایرانی بررسی پیمایشی محدوده شهر در نواحی جنگلی و خلیج گرگان را انجام و نسبت به تکمیل نقشه شهر همیشه اقدام و موفق به حفر ۸ گمانه آزمایشی به منظور شناخت ساختارهای معماری شده است. طی سال های ۱۳۸۸-۱۳۸۴ ه.ش گروه مشترک ایران- بریتانیا با مطالعات ژئوفیزیکی گسترده در محدوده شهر همیشه و حفر ۳ گمانه آزمایشی بقایای یک کوره آجرپزی، بقایای یک پا ستون آجری و بخشی از دیوار و خندق را آشکار و مطالعه نمود. همچنین در بررسی باستان شناسی زیر آب و غواصی در خلیج گرگان توانست بقایای دیوار و بخشی از سازه معماری شبیه قلعه را شناسایی نماید. بر اساس مطالعات آزمایشگاهی به روش OSL، کربن ۱۴، ترمولولیسانس مشخص شد شهر و دیوار تاریخی همیشه در اواخر دوره ساسانی شکل گرفته و تا سده های میانی دوره اسلامی استقرار و استمرار داشته و تاثیر عمده ای بر نواحی پیرامون خود داشته است. بررسی سفال های بدست آمده در این شهر، قلعه های پیرامون و سفال های کشف شده در خلیج گرگان و شبه جزیره میانکاله نشان از ادامه سنت سفالگری دوره ساسانی تا قرون ۵-۴ هجری دارد. البته در بررسی های باستان شناسی دشت گرگان و پارک ملی گلستان و شهر های تاریخی گرگان قدیم (جرجان) و استارآباد (گرگان فعلی) و سایر محوطه های باستانی منطقه نیز می توان</p> <p>تداوم سنت سفالگری شهر همیشه را مشاهده نمود.</p>		

نظر استاد راهنما برای چاپ در پژوهش نامه دانشگاه مناسب است تاریخ و امضا:

مناسب نیست

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
	فصل اول: مقدمه و کلیات طرح تحقیق
۲	۱-۱ : مقدمه .....
۴	۱-۲ : ویژگی های چهارچوب پژوهش پایان نامه .....
۵	۱-۳ : پرسش ها و فرضیه ها .....
۷	۱-۴ : روش تحقیق .....
۹	۱-۵ : پیشینه پژوهش های باستان شناسی .....
۱	۱-۶ : کلیات تحقیق .....
۱	
۲	۱-۷ : سابقه و ضرورت انجام تحقیق .....
	فصل دوم : شناخت حوزه جغرافیای طبیعی شهر تاریخی همیشه
۱	۲-۱ : موقعیت جغرافیایی .....
۴	۲-۲ : موقعیت جغرافیایی کردکوی .....
۱	۲-۳ : موقعیت جغرافیایی روستای سرکلایه .....
۸	۲-۴ : موقعیت جغرافیایی شهر تاریخی همیشه .....
۲	۲-۵ : پوشش گیاهی .....
۰	۲-۶ : مراتع .....
۲	۲-۷ : منابع آبی .....
۳	۲-۸ : تالاب ها .....
۲	۲-۹ : معادن .....
۴	
۷	فصل سوم: شناخت حوزه جغرافیای تاریخی-فرهنگی شهر تاریخی همیشه
۲	۳-۱ : وجه تسمیه .....
۴	۳-۲ : دوره های تاریخی .....
۲	۳-۳ : دوره های اسلامی .....
۵	
۳	فصل چهارم: پژوهش های باستان شناسی شهر تاریخی همیشه
۴	۴-۱ : روش بررسی، کاوش و ثبت داده ها .....
۱	۴-۲ : بررسی های باستان شناسی .....
۴	۴-۳ : محوطه های باستانی پیرامون شهر تاریخی همیشه .....
۵	۴-۴ : بررسی های ژئوفیزیکی (مگنتومتری) .....
۱	
۵	

۴	
۵	۵-۴ : بررسی های باستان شناسی زیرآب .....
۸	
۵	۶-۴ : کاوش های باستان شناسی .....
۹	
۶	۷-۴ : یافته های سفالی .....
۲	
۶	۸-۴ : مطالعات آزمایشگاهی و گاهنگاری .....
۴	
	فصل پنجم: گونه شناسی سفالینه های مکشوفه از شهر تاریخی تمیشه
۷	۱-۵ : سفالینه های بدون لعاب .....
۱	
۷	۲-۵ : سفالینه های لعابدار .....
۵	
	فصل ششم: نتیجه گیری و پیشنهادات
۷	۱-۶ : نتیجه گیری .....
۸	
۸	۲-۶ : پیشنهادات .....
۱	
۸	منابع و مأخذ .....
۲	

فهرست نقشه ها:

- نقشه ۱: موقعیت سیاسی استان گلستان در تقسیمات کشوری. (استانداری گلستان، ۱۳۸۷)
- نقشه ۲: تپ اراضی استان گلستان. (استانداری گلستان، ۱۳۸۷)
- نقشه ۳: موقعیت کردکوی در استان گلستان. (استانداری گلستان، ۱۳۸۷)
- نقشه ۴: موقعیت کردکوی در شبکه راه ها. (استانداری گلستان، ۱۳۸۷)
- نقشه ۵: موقعیت روستای سرکلایه در تقسیمات سیاسی شهرستان کردکوی.
- نقشه ۶: پوشش جنگلی و حوضه های آبریز. (استانداری گلستان، ۱۳۸۷)
- نقشه ۷: پراکنش معادن در استان گلستان. (استانداری گلستان، ۱۳۸۷)
- نقشه ۸: موقعیت شهر تاریخی تمیشه در نقشه طبرستان و دیلمان، المسالک و الممالک، تهران، موزه ایران باستان.
- نقشه ۹: نقشه مگنتومتری از قلعه بانسران. (Omrani & et al, 2007-2008)
- نقشه ۱۰: بقایای تالار ستون دار در نقشه مگنتومتری قلعه بانسران. (Omrani & et al, 2007-2008)
- نقشه ۱۱: نقشه مگنتومتری کوره های تمیشه. (Omrani & et al, 2007-2008)
- نقشه ۱۲: نقشه مگنتومتری کوره کاوش شده تمیشه. (Omrani & et al, 2007-2008)
- نقشه ۱۳: پلان کوره کاوش شده. (Omrani & et al, 2007-2008)
- نقشه ۱۴: برش طاق کوره تمیشه. (Omrani & et al, 2007-2008)
- نقشه ۱۵: برش هایی از سازه های معماری مکشوفه در قلعه بانسران. (نوکنده و همکاران، ۱۳۸۱)
- نقشه ۱۶: سازه های معماری مکشوفه در قلعه بانسران. (نوکنده و همکاران، ۱۳۸۱)
- نقشه ۱۷: نقشه شهر تمیشه. (بعد از بیوار و فهوراری، ۱۳۸۸)
- نقشه ۱۸: محوطه های دارای سفال های عرب-ساسانی. (عباسی، ۱۳۸۸)

فهرست تصویرها:

- تصویر ۱: گذر و بافت سنتی یکی از منازل روستای سرکلته. (نوکنده و همکاران، ۱۳۸۱)
- تصویر ۲: گذر، دیواره های سنگ چین، دروازه های بزرگ، منازل چوبی و بام پوش ناودانی شکل سفالی روستای سرکلته. (نوکنده و همکاران، ۱۳۸۱)
- تصویر ۳: نمایی از مغازه های سنتی با بازشوهایی از چوب روستای سرکلته. (نوکنده و همکاران، ۱۳۸۱)
- تصویر ۴: دورنمایی از منازل بافت سنتی روستای سرکلته. (نوکنده و همکاران، ۱۳۸۱)
- تصویر ۵: بافت سنتی روستای سرکلته و بکارگیری الوارهای چوبی به صورت ضربدری در جداره های دیواره های طبقات فوقانی. (نوکنده و همکاران، ۱۳۸۱)
- تصویر ۶: نمایی از حیاط، انباری، زیرزمین، بازشو ها، پلکان ها و نرده های چوبی یکی از خانه های روستای سرکلته که با استفاده از گل سفید جداره بیرونی آن اندود شده است. (نوکنده و همکاران، ۱۳۸۱)
- تصویر ۷: چهره مردی از روستای سرکلته با پوشش سنتی. (نوکنده و همکاران، ۱۳۸۱)
- تصویر ۸: نمایی از یکی از منازل روستای سرکلته و خانواده ساکن در آن. (نوکنده و همکاران، ۱۳۸۱)
- تصویر ۹: دورنمایی از شهر تاریخی تمیشه که زیر کشت محصولات کشاورزی قرار دارد. (نوکنده و همکاران، ۱۳۸۱)
- تصویر ۱۰: دور نمایی از قلعه بانسران. (نوکنده و همکاران، ۱۳۸۱)
- تصویر ۱۱: عکس هوایی از شهر، دیوار و قلعه تمیشه. (Omrani & et al, 2007-2008)
- تصویر ۱۲: بقایای دیوار تمیشه محصور در زمین های کشاورزی. (Omrani & et al, 2007-2008)
- تصویر ۱۳: بقایای چهار ردیف از آجرهای بکار رفته در دیوار تمیشه. (Omrani & et al, 2007-2008)
- تصویر ۱۴: نمای شمالی امامزاده قاسم روستای سرکلته و سنگ مزارهای پیرامون. (نوکنده و همکاران، ۱۳۸۱)
- تصویر ۱۵: نمایی از سنگ مزارهای ضلع غربی امامزاده قاسم. (نوکنده و همکاران، ۱۳۸۱)
- تصویر ۱۶: نمایی از سنگ مزارهای ضلع شرقی امامزاده قاسم. (نوکنده و همکاران، ۱۳۸۱)
- تصویر ۱۷: نمایی از دو سنگ مزار ایستاده مربوط به دوره صفویه. (نوکنده و همکاران، ۱۳۸۱)
- تصویر ۱۸: نمایی از بقایای جاده شاه عباسی که اکنون به عنوان جاده بین المزارع کاربرد دارد. (نوکنده و همکاران، ۱۳۸۱)
- تصویر ۱۹: نمایی دیگر از ادامه جاده شاه عباسی که دو طرف آن درختکاری شده. بقایای سنگ فرش در آن به چشم می خورد. (نوکنده و همکاران، ۱۳۸۱)
- تصویر ۲۰: جاده شاه عباسی در بین درختان مرکبات. (نوکنده و همکاران، ۱۳۸۱)
- تصویر ۲۱: پل معروف به «سیکاپل» در جاده شاه عباسی در حین آوار برداری. (نوکنده و همکاران، ۱۳۸۱)
- تصویر ۲۲: پل معروف به «بزپل» در جاده شاه عباسی بعد از آوار برداری. (نوکنده و همکاران، ۱۳۸۱)
- تصویر ۲۳: خندق معرف به «جر کلباد» که در دوره صفویه ایجاد شده است. (نوکنده و همکاران، ۱۳۸۱)
- تصویر ۲۴: برج رادکان در ارتفاعات البرز شرقی. (عکس از اداره فرهنگ و هنر، ۱۳۴۱ خورشیدی)

- تصویر ۲۵: بقایای پای ستونی مکشوفه در گمانه زنی سال ۱۳۸۶ در قلعه بانسران. (Omrani & et al, 2007-2008)
- تصویر ۲۶: ردیف های آجر بقایای پای ستونی مکشوفه در گمانه زنی سال ۱۳۸۶ در قلعه بانسران. (Omrani & et al, 2007-2008)
- تصویر ۲۷: بقایای کوره آجرپزی مکشوفه شهر تمیشه. (Nokande & et al, 2006)
- تصویر ۲۸: پژوهش های باستان شناسی در خلیج گرگان به منظور شناسایی بقایای امتداد دیوار تمیشه و قلعه های آن در در زیر آب. (Omrani & et al, 2007-2008)
- تصویر ۲۹: کشف بقایای آجر در اعماق خلیج گرگان. (Omrani & et al, 2007-2008)
- تصویر ۳۰: بقایای دیوار تمیشه در گمانه A هیات بریتانیایی. (Bivar&Fehervari, 1966)
- تصویر ۳۱: بقایای از برج دیوار تمیشه در امتداد شرقی گمانه A هیات بریتانیایی. (Bivar&Fehervari, 1966)
- تصویر ۳۲: بقایای دیوار تمیشه. (Omrani & et al, 2007-2008)
- تصویر ۳۳: بقایای دیوار تمیشه. (Omrani & et al, 2007-2008)
- تصویر ۳۴: بقایای خندق تمیشه در دامنه های کوه های البرز شرقی. (-Omrani & et al, 2007-2008)
- تصویر ۳۵: خندق تمیشه در حین کاوش در ارتفاعات البرز شرقی به منظور تعیین ابعاد و عمق آن. (Omrani & et al, 2007-2008)
- تصویر ۳۶: پوشش انبوه دانه های روغنی (سویا) در قلعه بانسران. (Nokande & et al, 2006)
- تصویر ۳۷: تصویری از بقایای پیکرک های گلی (۲-۱) و یک قطعه سفال قرمز با نقش استامپی از ترانسه B هیات بریتانیایی. (Bivar&Fehervari, 1966)
- تصویر ۳۸: پیکرک گلی مکشوفه از ارگ تمیشه توسط هیات بریتانیایی. (Bivar&Fehervari, 1966)
- تصویر ۳۹: قطعات سفال قرمز منقوش مکشوفه از محوطه ارگ تمیشه، توسط هیات بریتانیایی. (Bivar&Fehervari, 1966)
- تصویر ۴۰: قطعات سفال منقوش زیر لعاب، احتمالاً قرن ۱۵ میلادی، مکشوفه توسط هیات بریتانیایی. (Bivar&Fehervari, 1966)
- تصویر ۴۱: قطعات سفال اسگرافیاتو در محوطه ارگ تمیشه، احتمالاً قرون ۱۳-۱۲ میلادی، مکشوفه توسط هیات بریتانیایی. (Bivar&Fehervari, 1966)
- تصویر ۴۲: قطعات سفال با نقاشی زیر لعاب با زمینه فیروزه ای، احتمالاً قرن ۱۵-۱۳ میلادی، مکشوفه توسط هیات بریتانیایی. (Bivar&Fehervari, 1966)
- تصویر ۴۳: بقایای تنگ مکشوفه در اعماق دریای مازندران. این شی در تور صیادان بدست آمد. (عمرانی، ۱۳۸۸)
- تصویر ۴۴: بقایای تنگ مکشوفه در اعماق دریای مازندران. این شی در تور صیادان بدست آمد. (عمرانی، ۱۳۸۸)
- تصویر ۴۵: قطعات سفال قرمز دارای نقوش استامپی (۱)، کنده موازی (۲-۳)، کنده مواج (۴)، برجسته (۵-۶)، تمیشه. احتمالاً اواخر ساسانی و قرون اولیه اسلام. (نوکنده و همکاران، ۱۳۸۱)
- تصویر ۴۶: قطعات سفال قرمز لبه کنگره ای (۳-۱)، لبه به خارج برگشته (۸-۴)، لبه های ساده (۱۲-۹)، لبه با نقش کنده (۱۳)، لبه زورقی شکل (۱۴)، لبه تنگ به خارج برگشته (۱۵)، لبه با نقش کنده (۱۶) و لبه های خمیره (۱۷-۱۹)، احتمالاً اواخر ساسانی و قرون اولیه اسلام. (نوکنده و همکاران، ۱۳۸۱)
- تصویر ۴۷: بقایای شیرمک سفالی قرمز. احتمالاً اواخر ساسانی و قرون اولیه اسلام. (عباسی، ۱۳۷۷)

تصویر ۴۸: تنوع دسته هایی از سفال قرمز (۱-۱۲)، آبریز (۱۳)، کف (۲۱-۱۴)، احتمالاً اواخر ساسانی و قرون اولیه اسلام. (نوکنده و همکاران، ۱۳۸۱)

تصویر ۴۹: بقایای بام پوش های سفالی قرمز: جای اتصال میخ های سفالی در سطح داخلی بام پوش های سفالی کروشده ای شکل (۱-۲)، میخ های سفالی صاف مربوط به سطح داخلی بام پوش ها (۶-۳ و ۸)، جای اتصال میخ های سفالی در سطح بیرونی سفال های بام پوش کروشده ای شکل (۷ و ۱۱)، میخ های کج مربوط به سطح بام پوش های بیرونی (۱۰-۹ و ۱۲-۱۴)، احتمالاً اواخر ساسانی و قرون اولیه اسلام. (نوکنده و همکاران، ۱۳۸۱)

تصویر ۵۰: سفال های اسگرافیاتو (۱-۲)، احتمالاً قرون ۳-۴ هجری، فیروزه ای با نقاشی زیر لعاب (۵-۳)، احتمالاً دوره سلجوقی، لعاب زرد رنگ (۶)، احتمالاً قرون ۳-۴ هجری، لعابدار چند رنگ (۹-۷)، احتمالاً دوره ایلخانی، لعاب سبز رنگ (۱۰)، احتمالاً قرون ۳-۴ هجری، فیروزه ای (۱۱-۱۳)، احتمالاً دوره تیموری، (نوکنده و همکاران، ۱۳۸۱)

فهرست طرح های سفال

- طرح ۱: قطعات سفال لب کنگره ای (۱-۳)، برگشته به خارج (۴) و لاله ای شکل (۴-۹).
- طرح ۲: قطعات سفال با لبه های ساده (۱-۳) و به خارج برگشته (۴).
- طرح ۳: قطعات تنگ های سفالی قرمز لبه ساده (۱)، به خارج برگشته (۲-۴)، زورقی (۵-۶) و عاج دار (۷-۹).
- طرح ۴: قطعات سفال قرمز لبه (۱) و بدنه (۲-۳) نقش کنده.
- طرح ۵: بقایای قطعات سفالی کف قرمز (۱-۱۰) و سفال پایه دار (۱۱).
- طرح ۶: سفال های قرمز لبه های خمیره (۱-۵)، بدنه های: داغدار مواج (۶-۷)، نقطه چین (۸)، استامپی (۹)، کنده موازی، مواج و افقی (۱۰-۱۵).
- طرح ۷: قطعه لبه تنگ (۱) و شیرمک (۲) سفالی قرمز ساده.
- طرح ۸: قطعات دسته های سفالی (۱-۱۱) و آبریز (۱۲) سفالی قرمز ساده.
- طرح ۹: قطعات سفال های قرمز بام پوش.

فهرست جدول های توصیف سفال:

- جدول ۱: توصیف قطعات لبه های سفالی لب کنگره ای (۱-۳)، برگشته به خارج (۴) و لاله ای شکل (۴-۹).
- جدول ۲: توصیف قطعات سفال با لبه های ساده (۱-۳) و به خارج برگشته (۴).
- جدول ۳: توصیف قطعات تنگ سفالی قرمز لبه ساده (۱)، به خارج برگشته (۲-۴)، زورقی (۵-۶) و عاج دار (۷-۹).
- جدول ۴: توصیف قطعات لبه سفالی قرمز (۱) و بدنه (۲-۳) نقش کنده.
- جدول ۵: توصیف قطعات سفالی کف قرمز (۱-۱۰) و سفال پایه دار (۱۱).
- جدول ۶: سفال های قرمز لبه های خمیره (۱-۵)، بدنه های: داغدار مواج (۶-۷)، نقطه چین (۸)، استامپی (۹)، کنده موازی، مواج و افقی (۱۰-۱۵).
- جدول ۷: توصیف قطعه لبه تنگ (۱) و شیرمک (۲) سفالی قرمز ساده.
- جدول ۸: توصیف قطعات دسته های سفالی (۱-۱۱) و آبریز (۱۲) سفالی قرمز ساده.
- جدول ۹: توصیف قطعات سفال بام پوش.
- جدول ۱۰: ادامه توصیف قطعات سفال بام پوش.

چکیده

دشت گرگان در شرق و جنوب شرقی دریای مازندران یکی از مناطق مهم باستان‌شناختی از دوره پیش و پس از اسلام است. ویرانه‌های شهر تاریخی تمیشه در نزدیکی آبادی سرکلاته، مرکز دهستان چهار کوه، در یازده کیلومتری جنوب غربی شهر گردکوی در غرب استان گلستان و جنوب خلیج گرگان واقع شده است. بر اساس مستندات تاریخی خسرو اول انوشیروان (۷۹-۵۳۱م) از این محل بازدید و در آنجا پذیرایی شده است و از این رو دستور داد که این شهر را توسعه دهند. در منابع سده‌های اولیه اسلام به نام‌های طمیس، طمیس، طمیش، طمیشه، طمیس و تمیشه نیز آورده شده است. نخستین پژوهش‌های باستان‌شناسی در محدوده تمیشه، مربوط به سال ۱۳۴۳ ه.ش است که گروه بریتانیایی طی حفر ۳ گمانه آزمایشی بقایای از معماری دیوار و خندق شهر را مورد مطالعه قرار داد و نقشه‌ای از محدوده اصلی شهر تاریخی تمیشه تهیه نمودند. در سال ۱۳۸۱ ه.ش گروه ایرانی بررسی پیمایشی محدوده شهر در نواحی جنگلی و خلیج گرگان را انجام و نسبت به تکمیل نقشه شهر تمیشه اقدام و موفق به حفر ۸ گمانه آزمایشی به منظور شناخت ساختارهای معماری شده است. طی سال‌های ۱۳۸۸-۱۳۸۴ ه.ش گروه مشترک ایران- بریتانیا با مطالعات ژئوفیزیکی گسترده در محدوده شهر تمیشه و حفر ۳ گمانه آزمایشی بقایای یک کوره آجرپزی، بقایای یک پاستون آجری و بخشی از دیوار و خندق را آشکار و مطالعه نمود. همچنین در بررسی باستان‌شناسی زیر آب و غواصی در خلیج گرگان توانست بقایای دیوار و بخشی از سازه معماری شبیه قلعه را شناسایی نماید. بر اساس مطالعات آزمایشگاهی به روش OSL، کربن ۱۴، ترمولولیسانس مشخص شد شهر و دیوار تاریخی تمیشه در اواخر دوره ساسانی شکل گرفته و تا سده‌های میانی دوره اسلامی استقرار و استمرار داشته و تاثیر عمده‌ای بر نواحی پیرامون خود داشته است. بررسی سفال‌های بدست آمده در این شهر، قلعه‌های پیرامون و سفال‌های کشف شده در خلیج گرگان و شبه جزیره میانکاله نشان از ادامه سنت سفالگری دوره ساسانی تا قرون ۴-۵ هجری دارد. البته در بررسی‌های باستان‌شناسی دشت گرگان و پارک ملی گلستان و شهرهای تاریخی گرگان قدیم (جرجان) و استارآباد (گرگان فعلی) و سایر محوطه‌های باستانی منطقه نیز می‌توان تداوم سنت سفالگری شهر تمیشه را مشاهده نمود.

فصل اول

مقدمه و کلیات طرح تحقیق

۱-۱: مقدمه

اقلیم متنوع و وفور منابع غذایی بستر لازم اسکان بشر از گذشته های دور تا امروز را برای ساکنین دشت گرگان فراهم نموده و مطمئناً در استقرار و شکل گیری جوامع باستانی ظهور و سقوط تمدن های گمشده در ادوار مختلف نیز بی تاثیر نبوده است. پژوهش های باستان شناسی در دشت گرگان توسط هیات های متعدد داخلی و خارجی و اسناد و مدارک حاصل از کاوش های باستان شناسی همگی بیانگر شکوه و عظمت هنر و معماری و فرهنگ این مرز و بوم است.

نگارنده به واسطه علاقه و کسب اطلاعات و ارتقای دانش باستان شناسی و فعالیت در این زمینه و آشنایی با موقعیت جغرافیایی، پراکندگی و گستردگی محوطه های فرهنگی-تاریخی دشت گرگان در گروه های مختلف پژوهشی به عنوان عضو، معاون و سرپرست هیات انجام وظیفه نموده که می توان به پژوهش مشترک ایران-بریتانیا در پروژه دیوار بزرگ گرگان و شهر و دیوار تمیشه اشاره نمود که در انتخاب موضوع پایان نامه تاثیر گذار بوده است. محدوده شرقی کرانه های دریای مازندان به واسطه شرایط مناسب زیست محیطی از دیر باز مورد توجه انسان بوده و در این میان شهر تمیشه به عنوان یکی از شهرهای اواخر دوره ساسانی و اوایل اسلام دارای ویژگی های خاص و منحصر به فرد است.

قرارگیری در حاشیه جنوبی جنگل های البرز شرقی، وجود منابع آبی فراوان، نزدیکی به خلیج گرگان و موقعیت استراتژیکی آن باعث شده است که طراحان و مهندسان دوره ساسانی با یک نقشه از پیش آماده شده نسبت به احداث این شهر اقدام نمایند.

نکته جالب توجه بافت سنتی روستای سرکلایه معروف به خرابه شهر است که امروزه تقریباً در حاشیه شرقی شهر تمیشه شکل گرفته و واقع شده و در بازسازی الگوی های استقراری، شباهت نزدیکی با بافت معماری تمیشه دارد که بیانگر استمرار سنت ساخت و سازهای روستایی و شهری از گذشته تا روزگار کنونی است. استفاده از سنگ به عنوان یکی از مصالح فراوان و قابل دسترس، بهره گیری از آجر و تولید آن در کوره های متعدد آجرپزی و وجود خاک های رس مرغوب، منابع آب و

سوخت کافی (استفاده از چوب درختان) برای پخت هزاران آجر در کنار بهره گیری از چوب های جنگلی برای ساخت و سازها و اشراف این شهر از نظر سوق الجیشی بر دشت گرگان، خلیج گرگان و راه های ارتباطی به عنوان دروازه ورودی به سمت تبرستان باعث شد همیشه مورد توجه قرار گیرد. از سویی در سده های اولیه ورود دین اسلام به ایران و نفوذ آن در تمام ساتراپی های ایران پهناور و شکل گیری قیام سادات علوی و نهضت سربداران در ناحیه مازندران این شهر نقش کلیدی و سهم عمده ای در رشد و گسترش فرهنگ ایرانی-اسلامی در منطقه داشته است و شهر همیشه به عنوان یکی از شهر های مهم تبرستان از جایگاه ویژه ای در روند تحولات سیاسی و اقتصادی و فرهنگی و نظامی برخوردار بوده است.

متأسفانه امروزه به علت دخل و تصرفاتی که برای گسترش زمین های کشاورزی و تسطیح آنان صورت گرفته است، بسیاری از ساختارهای معماری این شهر مورد تعرض و تخریب قرار گرفته و تنها بخش های از شهر در حاشیه جنگلی تا اندازه ای از این تعرضات مصون مانده است که متأسفانه مورد دستبرد حفاران غیرمجاز قرار گرفته و سبب تخریب بقایای شهر را فراهم نموده اند. پژوهش حاضر حاصل تلاش همکارانی است که از سال ۱۳۸۱ خورشیدی پا به پای نگارنده در عملیات میدانی حضور داشته و تلاش نموده اند و ماحصل آن در قالب این پایان نامه ارائه می گردد.

حمید عمرانی رکاوندی

تابستان ۱۳۸۹

۱-۲: ویژگی های چهارچوب پژوهش پایان نامه

شهر تاریخی همیشه از محدود شهرهای حاشیه جنوبی دریای مازندران و خلیج گرگان و یادگار کهن شکوه دوران باستان ایالت تبرستان بزرگ محسوب می شود که خوشبختانه به لحاظ موقعیت جغرافیایی و تحولات سیاسی و نظامی در منطقه و حد فاصل جلگه های همیشه سبز و درختان انبوه و دشت های پهناور دشت گرگان از اهمیت خاصی برخوردار است که خوشبختانه تقریباً از گزند روزگار تا اندازه ای محفوظ مانده و منابع اسنادی محدودی در مورد این شهر بجا مانده است.

ویژگی های این پژوهش در رابطه با شهر تاریخی همیشه منحصر به بررسی و گمانه زنی باستان شناسی است که از جمله فعالیت های میدانی نسبتاً موفق و موثق بوده که در شمال و شمالشرق ایران به صورت هدفمند صورت گرفته و نتایج بدست آمده با عنایت به بهره گیری از مطالعات میان رشته ای و آزمایشگاهی تا حدود زیادی به یقین نزدیک است.